

TOCAR QUAN TOCA TOCAR

Les campanes, l'ordenació i el pas del temps

Nil Rider

La família Zanuy,
campaners de la
catedral de Barcelona
fins al 1929, als peus
de la Tomasa.

D'uns anys ençà hi ha diversos grups que, des de l'associacionisme, prenen l'antic costum de pujar les escales del campanar i fer allò tan simple d'estirar una corda i fer «dong-dong», «clang-clang» o «ning-ning». Depèn de la persona que ho descriu, amb mofa, el so de l'onomatopeia varia. Els campaners, però, tenen encara una missió comunicativa i, tornant a les onomatopeies, pot ser que la diferència sigui causada pel so de la seva campana i la relació que tenen aquestes amb l'imaginari col·lectiu; fins i tot n'hi ha que prenen aquest nom popular, com la campana Maria Magdalena (1766) de Valls, coneguda popularment com a *pench-pench*. Aquesta tasca comunicativa es va reprenent en diversos campanars i, des de fa

alguns anys, aquesta proliferació, com s'ha apuntat, porta la restauració del llenguatge de la comunitat. Un llenguatge que ordena la vida social, bo i sabent que els rellotges existien i funcionaven, tot i que la seva regularitat era qüestionable; hi havia rellotges que al cap d'una setmana tenien un decalatge de gairebé una hora al segle XVIII.

Barcelona, per posar un exemple, tingué un rellotge a mitjans del segle XIV, quan s'acaba de construir el campanar anomenat de les hores, i el rei Pere III establí que «en lo campanar de la seu de Barchinona stiguen continuament dos homens qui toquen les ores de die i de nit». ¹ Hores que es marcaven amb un rellotge d'arena. En aquest campanar, a banda del rellotge, col·locat

en aquest segle pel Consell de Cent —en un moment de puixança del poder local per sobre del reial—, la catedral també hi tenia uns campaners que feien sonar les campanes litúrgiques que «convocaven tot el poble de Barcelona [...] amb tocs ben caracteritzats» fins al segle XVI, quan es va acabar la torre, on es van instal·lar definitivament (Fàbrega, 1978: 48). Des de 1545, aproximadament, la seu barcelonina té dos cloquers, un de litúrgic i un d'horari, on a mitjans del segle XVI el Consell de Cent instal·là un rellotge mecànic que durà fins al segle XIX, quan Albert Billeter fou l'encarregat de substituir-lo.

Aquest rellotge, com el Micalet, o el de la seu de Lleida, per anomenar-ne d'altres, tocava les hores, i al llarg dels segles marcava la mitja amb un altre cop. Cap campana horària, civil, fou l'encarregada de convocar diverses solemnitats, ni de fer els diversos tocs que planificaven la vida diària dels nostres avantpassats. Com s'ordenava doncs, la vida ciutadana?

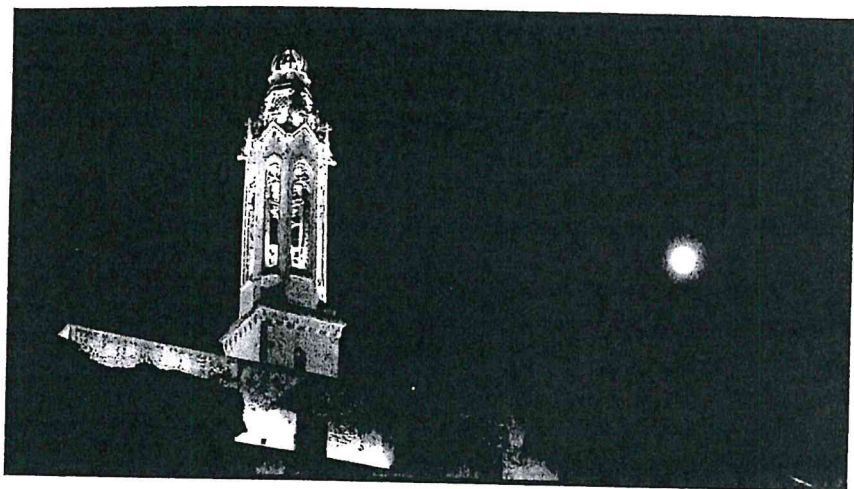
Tot es feia segons el calendari litúrgic, que és «en el qual [encara] està basat el nostre calendari civil» (Llop, 2013: 8), tenint en compte que dins d'aquest hi ha el cicle diari, setmanal, el lunar i el solar. No cal parlar de les festes solars (com ara Nadal, Sant Llorenç o Tots Sants) i lunars (Carnaval, Quaresma o Corpus, per exemple); però potser sí que cal fer-ho del diari, amb les hores majors (matines, laudes, vespres, completes) i les menors (prima, terça, sexta i nona) (Llop, 2013; Mas, 1911); aquestes hores són les que donen nom a algunes campa-

nes: com l'esquella de Prima, una campana de 1321, la més antiga de Barcelona, que enguany celebra el seu vuitè centenari.² Aquestes hores, majors i menors, es fan al Cor, no sobre l'altar. Prenent aquesta campana com a exemple, veurem que aquesta antiquíssima divisió del dia ordena la vida dels barcelonins, més enllà de les hores que han de tocar els *tocacampanes* de la catedral, bo i sabent que aquesta instauració de senys horaris civils arreu dels Països Catalans (la Seu Vella de Lleida, el Micalet de València, la seu de Mallorca, o el de la seu de Barcelona, entre d'altres) responia a una nova mesura del temps i una concepció urbana, i burgesa, d'aquest (Argilés, 1994).

La societat tradicional —primitiva—, fins ben entrat el segle XX, dominava aquest mitjà de comunicació comunitari per a ordenar el temps comú. La jornada s'entén des que surt el Sol fins que es pon, sense tenir en compte les hores; fins i tot, l'Alcorà descriu el canvi del dia «quan no es pot distingir un fil blanc d'un fil negre» (Llop, 2013: 9), oimés sabent que l'enllumenat públic no va ser habitual fins als darrers decennis del segle XIX —i d'aquí la importància del foc en la festa, per exemple. Les campanes litúrgiques, per tant, amb la seva missió assembleària assenyalen els moments importants per a la comunitat i també anuncien els esdeveniments importants. Seguint amb l'esquella de Prima, aquesta campana, des de 1321, anunciava —manualment, encara que pugui semblar una obvietat— l'hora de llevar-se, la gran majoria de dies, o segons quines exèquies, i fins i tot alguns combregars. Aquest bronze s'especifica que tocava onze tocs diferents al segle XVI, i que es van mantenir fins a 1929, quan es va automatitzar el campanar de la catedral de Barcelona. El primer del país.

Hi ha una cosa que cal tenir en compte d'aquest mitjà de comunicació que avui en dia encara desperta passions: l'espai de temps que

El campanar de Sant Joan de Valls, potser un dels campanars símbol més forts del Principat.

sonaven les campanes. En diverses consuetes es pot veure com «el toc de morts no pot passar d'un quart»³ i com cal «ensegonar altre mig quart»,⁴ i se sap que, a banda del rellotge d'arena dels campaners-rellotgers, el sagristà major de la catedral barcelonina tenia un rellotge despertador el 1580 (Fàbrega, 1978). Nogensmenys, hi ha altres tocs de campanes que cal fer-los «per espai de tres credos»,⁵ fins i tot es diu que algun toc de campanes durava el que un dels campaners tardava a baixar i tornar a pujar a la sala de campanes. El temps exacte és relatiu. La vida s'ordenava amb el punt litúrgic, amb el so de les campanes; l'àngelus era l'hora de fer un mos i aturar-se, l'hora de berenar era el moment del «toc de llevar capes», les vespres anunciaven que la gent havia de ser a casa, i abans s'havien tocat les completes o el toc de tancar muralles. Fins i tot, a València hi havia un toc especial per canviar de segle que feien els campaners en diversos moments del primer dia del nou segle, un d'aquests, immediatament després de les dotze campanades (Aguado, 1912: 17).⁶

La importància de fet comunicatiu del campaner, la de conèixer els codis i tenir en compte l'entrellat, porta a conèixer tècniques professionals que, si bé no es coneix altre campanar mai mecanitzat que el de Cervera, són un bé etnogràfic que restava al llindar de la desaparició. Conèixer la metodologia, per

molt que no se sigui un professional —entenant el terme amb una accepció laboral—, implica arribar a conèixer els signes de puntuació de la vida diària de la societat. Aquest és el secret. El campaner coneix les seves eines i les usa amb consciència. Malgrat que no ho sembli, la societat no ha modificat la seva manera de viure i, per molta evolució i modernitat, se segueix regint per un calendari antic (Delgado, 1992: 31); per això més d'un campaner ha vist que, en tocar manualment un toc anihilat per la mecànica i la tecnologia, la població ha sortit, coneixent-lo, a veure què havia passat. És, per tant, un senyal que les campanes —si sonen quan han de sonar— encara s'entenen.

Cal celebrar, doncs, la defensa d'aquest patrimoni immaterial i etnogràfic, per les colles de voluntaris que s'enfilen als campanars i toquen a festa de manera manual, però cal fer-ho encara més per la gran quantitat de gent que puja els centenars de graons amb la consciència de tocar les hores, d'ordenar el temps, amb sentiment, que parlen directament: que comuniquen (Llop, 2008: 404). Posen a seure, o fan desfetes, o passades segons toqui. Cal celebrar la voluntat dels campaners que s'endinsen en els arxius per conèixer els detalls més ínfims dels seus campanars i les seves campanes, per poder tocar tal com pertoca a cada torre, perquè és cada comunitat, cada assemblea, cada *ecclesia*,

que coneix els seus propis codis, evidentment atemporals. Cal celebrar que aquells que repiquen uns bronzes no fan «pench-pench», comuniquen, i cada vegada la societat ho té més clar.

La intenció no és, en cap moment, reviu el passat, sinó tocar des del present. És lògic que, dels «tocs civils, avui ja no tenen sentit els que marcaven l'obertura i tancament de muralles» (Villarrúbias, 2007: 4), per exemple. Però els altres, els anomenats religiosos, sí, tot i que civils. L'anunci de la festa, la professó, l'alçar a Déu o tota la novena són importants per a la comunitat celebrant i encara avui dia sonen a molts campanars. En alguns, pel bon nom de la modernitat i la tècnica de manera automàtica, pràcticament idèntics en totes les torres —i generalment a l'alemanya. En altres, seguint la tradició, o restaurant-la des del coneixement i el sentiment. Aquests tocs ordenen el temps, sonen quan han de sonar i marquen un calendari, diari, anual, solar i lunar. Perquè de festes, n'hi ha de molts tipus, però això són figures d'un altre paner.

Notes

1. ACA: registre de Cancelleria 1952, 32r.
2. Aquesta esquella, malauradament, està desada des de 1975. És molt austera, sense cap estampa, marca del fonedor ni gravat més enllà del nom i l'any: «VOX: DOMINI: SONAT +: ANNO: DOMINI: M^o:CC^o:C:XXI».
3. APSMP: *Consueta Rectoris de Pinu* (1684).
4. ACB: *Llibre de tots los oficis...* (1581), f. 72v.
5. ACB: *Llibre de tots los oficis...* (1581), f. 87v.
6. Aquestes dotze campanades són les de l'actual migdia, bo i sabent que abans aquí hi havia el canvi de dia, i que litúrgicament encara ho és.

FONTS

- Arxiu Capitular de Barcelona (ACB): *Llibre de tots los oficis majors i menors de la present Seu de Barcelona y del que cada oficial en son ofici deu fer, conforme la obligació y càrrech de quiscú dells, fet y compliat per los Rvts. Mossens Miquel Bonet i Bernardí Font, canonges de dita Seu, doctors en Theologia, y llegit y aprobat per lo Rvt. Capítol en los capítols de maig del any MDLXXXI.*
- Arxiu Parroquial de Santa Maria del Pi (APSMP): *Consueta Rectoris de Pinu.*

Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA): registre de Cancelleria 1952.

BIBLIOGRAFIA

- AGUADO ROMAGUERA, Rafael (1912): *Cuaderno de todos los toques de campanas así ordinarios como extraordinarios que se tocan en esta Santa Iglesia Metropolitana de Valencia escrito por el campanero Rafael Aguado Romaguera en el año 1912*. Edició a cura de Francesc Llop i Bayo (1999). València: Gremi de Campaners Valencians.
- ARGILÉS I ALUJA, Caterina (1994): «El rellotge medieval de la Seu Vella de Lleida». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 14-15, p. 259-273.
- DELGADO RUIZ, Manuel (1992): *La festa a Catalunya, avui*. Barcelona: Barcanova.
- FÀBREGA GRAU, Mn. Àngel (1978): *La vida quotidiana a la Catedral de Barcelona en declinar el renaixement. Any 1580*. Barcelona: Catedral de Barcelona, sèrie III, monografies.
- LLOP I BAYO, Francesc (2008) «Campanes, campaners i tocs a les terres de Lleida: un patrimoni en vies de substitució». A: *Arrels cristianes*, vol. III. Lleida: Bisbat de Lleida, p. 393-408.
- (2013): *Curset de perfeccionament dels Campaners de la Catedral de València* [en línia]. Disponible a: <<http://campaners.com/php/textos.php?text=5752>>.
- MARTÍ BONET, Mn. Josep Maria (2013): *Els campanars i llurs campanes de Santa Maria del Mar i la Catedral de Barcelona (notes històriques)*. Barcelona: Edicions de l'Arxiu Diocesà de Barcelona.
- MAS I DOMÈNECH, Mn. Josep (1911): «Solemnitat de l'hora nona». *El Correo Catalán*, 15 d'agost. Barcelona.
- SEGUÍ TROBAT, Gabriel (2015): *La Consueta de sagristia de 1511*. Palma: Publicacions de la Catedral de Mallorca.
- VILARRÚBIAS CUADRAS, Daniel (2007): «El campaner, un ofici al llindar de la desaparició?» [en línia]. Conferència llegida a la Trobada de Campaners d'Os de Balaguer del 2007. Disponible a: <http://www.festes.org/arxiu/campaner_llindar_desaparicio.pdf>.

La campana Maria, del Micalet de València, anunciant que el repret de Sant Llorenç s'ha acabat sense cap incident.